

Η *REAL-POLITIK* ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ
ΚΑΙ Η ΘΛΙΒΕΡΗ ΤΥΧΗ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ
ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β' ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ (196-182 π.Χ.)

Αθανάσιος Ριζάκης

Δύο πρόσφατα και μοναδικά επιγραφικά ευρήματα, το ένα από το Αίγιο και το άλλο από την Μεσσήνη¹ διαφωτίζουν, με ξεχωριστό το καθένα τρόπο, την πολιτική κατάσταση των πόλεων της Πελοποννήσου, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά τον δεύτερο Μακεδονικό πόλεμο. Το πρώτο έγγραφο απεικονίζει τον νέο πολιτικό χάρτη της Χερσονήσου και επιβεβαιώνει τις γνώσεις που αντλούσαμε ως τώρα για το θέμα αυτό από τον Πολύβιο, τον Τίτο Λίβιο και εν μέρει τον Πλούταρχο. Το δεύτερο, που είναι πολύ περισσότερο αναλυτικό, προσθέτει πολύτιμες λεπτομέρειες αναφορικά με τον ρόλο των ομοσπονδιακών αρχών στη ρύθμιση των συνοριακών διαφορών που προέκυψαν ανάμεσα στην Μεγαλόπολη και την Μεσσήνη, μετά την βίαιη ένταξη της τελευταίας στο Κοινό των Αχαιών.

Το κείμενο του Αιγίου, στη σημερινή μορφή διατήρησής του, περιλαμβάνει έναν κατάλογο προσώπων, τα εθνικά των οποίων υποδηλώνουν ότι οι φορείς τους προέρχονται από διάφορες πελοποννησιακές πόλεις, μέλη προφανώς ενός οργάνου που δεν μνημονεύεται στο κείμενο, δεδομένου ότι λείπει ένας αδιευκρίνιστος αριθμός στίχων στην αρχή του λίθου (Εικ. 1). Ευτυχώς ένα πανομοιότυπο και πλήρες έγγραφο από την Επίδαυρο (210-207 π.Χ.)² υποδεικνύει μεν ότι το όργανο αυτό είναι πιθανότατα το σώμα των νομογράφων του Κοινού των Αχαιών, το περιεχόμενό του ωστόσο δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι τα δύο έγγραφα δεν ανήκουν στην ίδια περίοδο.

Η διάταξη των πόλεων είναι γεωγραφική και στα δύο κείμενα. Στο διασωθέν τμήμα του εγγράφου του Αιγίου παρατίθενται οι πόλεις της βορειοδυτικής Αρκαδίας, ακολουθούμε-

---

1. Το εύρημα ανακοινώθηκε από τον Α. Βόρδο *ΑΔ* 52, 1997 (2002) 296-297 και το περιεχόμενό του σχολιάστηκε από τον Α.Δ. Rizakis, *Le collège des nomographes et le système de représentation dans le Koinon Achéen*", στο Κ. Buraselis, Κλ. Zoumboulakis (eds.), *The idea of European community in history. Aspects of connecting poleis and ethne in Ancient Greece* (2003) 97-109. Το πλήρες κείμενο δημοσιεύεται από τον υπογράφοτα σε ένα πρόσφατο τόμο που φέρει τον τίτλο: *Achaïe III. Les cités achéennes:*

épigraphie et histoire, Μελετήματα 55 (2008) n° 116. Για την επιγραφή της Μεσσήνης, βλ. Π. Θέμελης, Κρίμα περί χώρας Μεσσηνίων και Μεγαλοπολιτών, στο Ι. Πίκουλας (εκδ.), *Ιστορίες για την Αρκαδία, Proceedings of the International Symposium in honour of James Roy*, Stemnitsa Arkadias 2008, 211-221.

2. F. Gschnitzer, *Die Nomographenliste von Epidauros (IG IV 1², 73) und der Achäische Bund im späten 3. Jh. v. Chr.*, *ZPE* 58, 1985, 103-116.

νες από εκείνες της Τριφυλίας, της Μεσσηνίας και της Λακωνίας και ο κατάλογος ολοκληρώνεται με τις πόλεις της νότιας και ανατολικής Αρκαδίας. Είναι προφανές ότι στην αρχή του νέου κειμένου θα εμφανίζονταν οι εκπρόσωποι των πόλεων της Αχαΐας, της Κορινθίας, της Αργολίδος, της βορειοανατολικής Αρκαδίας και της Ήλιδος που, με εξαίρεση την τελευταία πόλη, είναι παρούσες και στο έγγραφο της Επιδαύρου, το οποίο απηχεί μια προγενέστερη και μικρότερη σε έκταση σύνθεση του Κοινού των Αχαιών. Η παρουσία, αντίθετα, στο κείμενο του Αιγίου εκπροσώπων των πόλεων της Τριφυλίας, της Μεσσηνίας, της Λακωνίας αλλά και της νότιας και ανατολικής Αρκαδίας δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι το έγγραφο αυτό είναι νεότερο – υποδεικνύει μάλιστα το έτος 191 π.Χ. ως ασφαλή *terminus post quem* για την χρονολόγησή του, δεδομένου ότι κατά το έτος αυτό η Συμπολιτεία, εκμεταλλευομένη την ευνοϊκή γι αυτήν διεθνή συγκυρία και την ανεκτικότητα της Ρώμης, θα επιβάλει με ειρηνικό ή και βίαιο τρόπο την κυριαρχία της σε ολόκληρη την Πελοπόννησο (Εικ. 2).³

Η χρονολογία αυτή είναι πολύ σημαντική και για την ιστορία της Μεσσηνίας και σηματοδοτεί το πέρας μιας μακράς περιόδου ελευθερίας και αυτονομίας, η οποία, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, χαρακτηρίζεται από το αποκορύφωμα που γνώρισε η πελοποννησιακή μητρόπολη στον τομέα της οικονομικής της ανασυγκρότησης. Αψευδείς μάρτυρες είναι οι ποικίλες πολεοδομικές επεμβάσεις, τα εντυπωσιακά οικοδομικά προγράμματα και η έντονη καλλιτεχνική δραστηριότητα⁴ που καθιστούν την Μεσσήνη την λαμπρή εξαίρεση σε μια γενικότερη κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την πολιτική αστάθεια και την οικονομική στασιμότητα, σημάδια που προαναγγέλλουν την επερχόμενη μάστιγα μιας αδιάκοπης δημογραφικής, οικονομικής και κοινωνικής παρακμής.⁵

Είναι αλήθεια πως η εξαίρεση της Μεσσηνίας από το γενικότερο κλίμα ύφεσης που επικρατούσε στην Πελοπόννησο αυτή την περίοδο δεν είχε επιτευχθεί χωρίς δυσκολίες. Η ίδια

3. Μόνη εξαίρεση συνιστούν οι πόλεις των Ελευθερολακώνων που παρέμειναν αυτόνομες και δεν εμφανίζονται στον κατάλογο. Μετά την ήττα του Νάβιδος από τον Φλαμινίο και τους Αχαιούς (195 π.Χ.), οι πόλεις των Ελευθερολακώνων τέθηκαν, όπως λέει ο Τίτος Λίβιος (35. 13, 2 και 38. 31, 2, “υπό την προστασία των Αχαιών” (πρβλ. και Τίτος Λίβιος 36. 5, 7. Στράβων 8. 5, 5), έκφραση που σημαίνει, σύμφωνα με τον A. Aymard (*Les premiers rapports de Rome et de la confédération achaienne, 198-189 avant J.-C.* [1938], 255 και υποσ. 13-14) ότι είχαν ελεύθερη αυτοδιοίκηση αλλά πως η εξωτερική τους πολιτική ελεγχόταν από τους Αχαιούς (πρβλ. και D. Martin, *Greek leagues in the later second and first centuries B.C.*, Ann Arbor, London 1975, 440 και υποσ. 6. Rizakis [σημ. 1] 107 π. 42). Αυτό προϋπέθετε μια χαλαρή σύνδεση με την Συμπολιτεία με περιορισμένα

φυσικά, νομικά και πολιτικά δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις. Η άποψη που υπαινίσσεται ένα χωρίο του Παιουσία (3. 21, 6· πρβλ. Brandis, *RE* V2, 1905, col. 2353 s.v. Eleutherolakones. G. Niccolini, *La confederazione Achea* (1914), 131 υποσ. 1) ότι δηλαδή οι πόλεις επανήλθαν, μετά το 146 π.Χ., στην κυριαρχία της Σπάρτης δεν επιβεβαιώνεται από τις επιγραφικές μαρτυρίες (*IG* V1, 111, 1226, 1227) που φανερώνουν αντίθετα την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου Κοινού μόνον κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο. Για το Κοινόν αυτής της περιόδου, βλ. Martin, *ό.π.*, 438-498.

4. Π. Θέμελης, *Ήρωες και ηρώα στην Μεσσήνη* (2000).

5. A.D. Rizakis, “La cité grecque entre la période hellénistique et l’Empire”, στο R. Frei-Stolba, Kr. Gex (éds.), *Recherches récentes sur le monde hellénistique*.

η ύπαρξη της πόλης απειλήθηκε σοβαρά κατά την διάρκεια του Κλεομενικού πολέμου αλλά η ευτυχής κατάληξή του (μάχη της Σελασσίας: 222 π.Χ.) της επέτρεψε ν' αποσπάσει την Δενθελιάτιδα από την προαιώνια αντίπαλό της τη Σπάρτη και να θεμελιώσει την κυριαρχία της και ανατολικά, ως τον Ταύγετο. Η ευνοϊκή, ωστόσο, αυτή τροπή δεν είχε την ίδια συνέχεια, γιατί με την έναρξη του συμμαχικού πολέμου (220 π.Χ.) οι Μεσσήνιοι ήρθαν για πρώτη ίσως φορά αντιμέτωποι με τις Αχαιϊκές επεκτατικές φιλοδοξίες που άρχισαν μάλιστα να υλοποιούνται με την απόσπαση της Πύλου από το 220 π.Χ. και της Κυπαρισσίας λίγα χρόνια αργότερα (213 π.Χ.)⁶.

Η δυσάρεστη αυτή εξέλιξη ανάγκασε την ηγετική τάξη της Μεσσήνης να προσεγγίσει περισσότερο τους Αιτωλούς και μέσω αυτών τη Ρώμη. Έτσι, κατά τον πρώτο μακεδονικό πόλεμο (215-206 π.Χ.) οι Μεσσήνιοι παρατάχθηκαν μαζί με τους εχθρούς της Συμπολιτείας, στο πλευρό της Αιτωλίας και της Ρώμης⁷, στο τέλος μάλιστα του πολέμου ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο την διπλωματική τους θέση, καθώς συμπεριλαμβάνονταν στο κείμενο της συνθήκης της Φοινίκης (205 π.Χ.), μεταξύ των *foederi adscripti* της μεγάλης δυτικής υπερδύναμης. Το γεγονός αυτό παρείχε, κατά την άποψη των ηγεσιών τους, την διαβεβαίωση αν όχι και την εγγύηση της ρωμαϊκής προστασίας, ερμηνεία ασφαλώς υπεραισιόδοξη γιατί, όπως φάνηκε αργότερα, η Ρώμη έβλεπε την συμμαχία αυτή περισσότερο ως διπλωματικό ελιγμό παρά ως υποχρέωση να αναλάβει την προστασία τους⁸.

Colloque international organisé à Lausanne (20-21 novembre 1998) pour les 60 ans de P. Ducrey (2001) 75-96. A.D. Rizakis et Y. Touratsoglou, *L'économie du Péloponnèse hellénistique : un cas régional*, στο C. Grandjean (ed.), *Le Péloponnèse d'Épaminondas à Hadrien, Colloque de Tours 6-7 Octobre 2005*, Paris-Bordeaux 2008, 69-82. Η οικονομική, ωστόσο, ιστορία της Μεσσήνης αυτής της περιόδου παραμένει όπως ορθά επισημαίνει η C. Grandjean, *Les Messéniens de 370/369 au Ier siècle de notre ère: monnayage et histoire* (2003) 83-85 "un champ à peine défriché".

6. Σε ένα χωρίο του Πολυβίου (4. 25, 4) γίνεται λόγος για μια κατά θάλατταν επίθεση των Αιτωλών στην Πύλο, κατά το πρώτο έτος του συμμαχικού πολέμου (πρβλ. F.W. Walbank, *A historical commentary on Polybius* τομ. I [1957] 472. Για τις αιτωλικές επιδρομές και δηλώσεις της χώρας της Μεσσήνης από τους Αιτωλούς, βλ. C. A. Roebuck, *A history of Messenia from 369 to 146 B.C.* [1941] 72-73). Μετάξύ των διεκδικήσεων που προβάλλουν οι Αιτωλοί στην Σύνοδο του Αιγίου (208 π.Χ.) για τον τερματισμό του λεγομένου "αιτωλικού πολέμου" είναι και η επιστροφή της Πύλου στους Μεσσηνίους: βλ. Τίτος Λίβιος 27.

30, 13· πρβλ. B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea* II (1893-1903) 411 υποσ. 1. Η απόσπαση της Κυπαρισσίας συνάγεται από ένα χωρίο του Πολυβίου (11. 18, 2. Πρβλ. και Πλούταρχος, *Φιλοποίμην* 10, 7· πρβλ. Niese, *ό.π.*, 411 υποσ. 1 και 713). Την χρονολογία αυτή αποδέχεται ο A. Aymard (*ό.π.*, σημ. 3) 13 υποσ. 6· πρβλ. και Roebuck, *ό.π.*, 69 υποσ. 12. Ο F.W. Walbank, *A historical commentary on Polybius* II (1967) 291-293 (*contra* Kolbe, *IG V1*, σ. XII και 277) τοποθετεί την προσάρτηση της Κυπαρισσίας στο κοινό των Αχαιών, "ad anno 191 a.C."

7. Βλ. το κείμενο της Αιτωλο-ρωμαϊκής συνθήκης του 212 π.Χ. (*IG IX² 1.2. 241*). Στην *amicitia* αυτή με την Ρώμη αναφέρονται μεταγενέστερες πηγές: βλ. Πολύβιος 18. 42, 7 και Τίτος Λίβιος 34. 32, 16· πρβλ. Walbank, *ό.π.* (σημ. 6) τομ. II, 606. J. Briscoe, *A commentary on Livy: books XXXIV-XXXVII* (1981) 103. E.S. Gruen, *The Hellenistic world and the coming of Rome*, Berkeley (1986) 20-21.

8. Βλ. Τίτος Λίβιος 29. 12, 13-14· Αππιανός, *Μακεδονικά* 3, 2· πρβλ. R.M. Errington, *Philopoemen* (1969) 69· Gruen, *ό.π.* (σημ. 7) 21.

Πράγματι, η εξέλιξη των γεγονότων θα διαψεύσει όλες τις προσδοκίες της Μεσσήνης και θα καταδείξει πως η Ρώμη ουδόλως ενδιαφερόταν για την τύχη της – αντίθετα μάλιστα μπορεί να υποστηριχθεί, πως με την αδιαφορία της ενεθάρρυνε τις βλέψεις των αντιπάλων της, δηλαδή της Σπάρτης και ειδικότερα της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Η θέληση της τελευταίας να εντάξει, έστω και με τη βία, την μεσσηνιακή μητρόπολη στο Κοινό καθίσταται εντονότερη από την στιγμή που κυριάρχησε στα πολιτικά πράγματα ο λεγόμενος κύκλος της Μεγαλοπόλεως με επικεφαλής τον Φιλοποίμενα. Ο τελευταίος, που αναζητούσε την κατάλληλη ευκαιρία να επέμβει, έδρασε αστραπιαία, επωφελούμενος από την πρόσκαιρη κατάληψη της Μεσσήνης από τον Νάβι (201 π.Χ.) και απήλλαξε την πόλη από την σπαρτιατική κατοχή και παρουσία⁹. Η επέμβαση, ωστόσο, αυτή παρόλο που ήταν σωτήρια για την πόλη δεν είχε, τη συγκεκριμένη τουλάχιστο στιγμή, τα αναμενόμενα για τους Αχαιούς αποτελέσματα, την εξασφάλιση δηλαδή της αχαϊκής επιρροής. Αντίθετα, συνέτεινε στην ενίσχυση της επιφυλακτικότητας και της δυσπιστίας των Μεσσηνίων απέναντι στις “καλοπροαίρετες” αχαϊκές πρωτοβουλίες, καθώς δεν είχε λησμονηθεί πως οι Αχαιοί είχαν αποσπάσει από την Μεσσήνη, λίγα χρόνια νωρίτερα, την Πύλο, την Κυπαρισσία (πριν από το 213 π.Χ.) και την Ασίνη, λίγα χρόνια αργότερα¹⁰.

Είναι προφανές πως στις αρχές του 2ου αιώνα οι Μεσσηνιοί πίστευαν ότι η νέα αναπόφευκτη σύγκρουση της Μακεδονίας με τη Ρώμη θα απομόνωνε περισσότερο την Αχαΐα, πιστή σύμμαχο της πρώτης, και θα επανέφερε στην κυριαρχία τους τις χαμένες κτήσεις. Φυσικά, τους διέφευγε μια σημαντική λεπτομέρεια, καθώς δεν αντιλαμβάνονταν πως το κύριο ενδιαφέρον της Ρώμης, πριν από τον δεύτερο μακεδονικό πόλεμο, ήταν η διάσπαση της αρραγούς συμμαχίας της Μακεδονίας με την Αχαϊκή Συμπολιτεία και πως για την επιτυχία του σκοπού της αυτού ήταν διατεθειμένη να κάνει ορισμένες παραχωρήσεις στην τελευταία και «να κλείσει τα μάτια» και σε ενδεχόμενες αδικίες σε βάρος των Πελοποννησίων συμμάχων της. Η απόσπαση της Αχαΐας από την μακεδονική συμμαχία χαρακτηρίστηκε ως η μεγαλύτερη “διπλωματική νίκη” της Ρώμης, πριν από τον πόλεμο, ήταν όμως

9. Roebuck, (ό.π. σημ. 6) 90 υποσ. 105.

10. Η ακριβής χρονολογία της ένταξης της τελευταίας στην Συμπολιτεία, η οποία σε κάθε περίπτωση συνοδεύτηκε από μια μικρή περίοδο ακμής (πρβλ. D. Hennig, *Asine und Mothone. Stadtentwicklung und Wirtschaft im südlichen Messenien seit dem 3./2. Jh. v. Chr. [Anhang: Prosopographie der Asinäer und Mothonäer]*, *Laverna* 7, 1996, 17-41 ειδικότερα σ. 24-25) δεν είναι γνωστή. Ο *terminus ante quem* πάντως είναι το έτος 196 π.Χ.: βλ. Πολύβ. 18. 42, 7 (πρβλ. Walbank, ό.π. [σημ. 6] II, 606-607): “γενομένης δὲ ἀντιρρήσεως κατὰ τὸ παρὸν διὰ τὸ κατὰ πρόσωπον Ἡλείους μὲν ἀμφισβητεῖν τοῖς Ἀχαιοῖς ὑπὲρ τῆς Τριφυλλίας, Μεσσηνίου δ’ ὑπὲρ Ἀσίνης καὶ Πύλου, συμμάχους τότε Ῥωμαίων ὑπάρχοντας”. Ο *terminus*

post quem αυτής της ένταξης είναι προφανώς το έτος 209 π.Χ. (πρβλ. Niese, ό.π. [σημ. 6] II, 646 υποσ. 4. A. Aymard, ό.π. [σημ. 3] 13 υποσ. 6· πρβλ. και Roebuck, ό.π. [σημ. 6] 89 υποσ. 194) γιατί η Ασίνη δεν αναφέρεται στις διεκδικήσεις των Αιτωλών, για λογαριασμό των Μεσσηνίων, στη σύνοδο του Αιγίου (Ο Τίτος Λίβιος 27. 30, 13 αναφέρει μόνον την Πύλο). Η άποψη του Kolbe (*IG* VI, σ. 273), ο οποίος τοποθετεί την απόσπαση της Ασίνης από την Μεσσήνη στην διάρκεια του δεύτερου μακεδονικού, δεν έγινε αποδεκτή. Βλ. γενικά Roebuck, ό.π. [σημ. 6] 92-94· E. Meyer, *RE* Suppl. XV, 1978, 198 και 200. Για την απόσπαση της Πύλου και της Κυπαρισσίας, βλ. πιο πάνω, υποσ. 6.

ταυτόχρονα και συνειδητή επιλογή της ηγεσίας της Αχαΐας, η οποία έκρινε πως η μεταστροφή αυτή εξυπηρετούσε καλύτερα και τα δικά της συμφέροντα¹¹.

Η απρόβλεπτη αυτή τροπή των πραγμάτων ήταν πολύ δυσάρεστη για την Μεσσήνη, η οποία ωστόσο εξακολούθησε να διατηρεί, ως παλαιά σύμμαχος της Ρώμης ήδη από τον πρώτο μακεδονικό πόλεμο (212 π.Χ.)¹², την ελπίδα μιας πιο φιλικής μεταχείρισής της από την υπερδύναμη μετά το πέρας του πολέμου. Για τον λόγο αυτό έσπευσε να ζητήσει από την ρωμαϊκή Σύγκλητο, αμέσως μετά την ρωμαϊκή νίκη (196 π.Χ.), να εγκρίνει την προσαρτησή της Ασίνης και της Πύλου που τις είχαν αποσπάσει παλαιότερα οι Αχαιοί¹³. Η Σύγκλητος απέφυγε να λάβει θέση και παρέπεμψε το αίτημα στην «δεκαμελής Επιτροπή» των δέκα πρέσβων οι οποίοι, με επικεφαλής τον Φλαμινίο (Πολύβιος 18. 42, 7), είχαν αναλάβει να διευθετήσουν εκτός από τις διαφορές της Ρώμης με τον Φίλιππο Ε' και όλες τις εκκρεμότητες μεταξύ των πελοποννησιακών πόλεων. Η Επιτροπή μπροστά στην δυσκολία να συμβιβάσει από τη μια τις διεκδικήσεις των παλαιών τους συμμάχων (Μεσσηνίων και Ηλείων) κι από την άλλη τις απαιτήσεις των νέων, δηλαδή των Αχαιών¹⁴, έκρινε πως το συμφέρον της Ρώμης, στην δεδομένη στιγμή, επέβαλε να μην διαταραχθεί το status quo στην Πελοπόννησο¹⁵. Παρά την έντονη απογοήτευση από αυτήν την εξέλιξη, οι Μεσσηνίοι προτίμησαν, στην παρούσα φάση, να μην εκδηλώσουν με έντονο τρόπο την δυσαρέσκειά τους αλλά να αναμένουν ευνοϊκότερες περιστάσεις.

11. Τίτος Λίβιος, 32. 22, 2-23, 3· πρβλ. J. Briscoe, *A commentary on Livy: Books XXXI-XXXIII* (1973) 210-212. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3), 6-12 και 83-115. Η απόφαση ωστόσο, αυτή των Αχαιών δεν ήταν εύκολη, βλ. Gruen (*ό.π.*, σημ. 7, τόμ. I), 331-332, τόμ. II, 482-483 και υποσ. 8 (με όλη την προγενέστερη βιβλιογραφία).

12. Η Μεσσήνη δεν εμφανίζεται στο κείμενο της Ρωμαιο-αιτωλικής συνθήκης (212/211 π.Χ.) μεταξύ των συμμάχων της Ρώμης σε αντίθεση με την Σπάρτη και την Ήλιδα, αλλά ένα χωρίο του Πολυβίου (9. 30, 6) υπαινίσσεται τη σύναψη μιας ξεχωριστής συνθήκης συμμαχίας, δύο χρόνια αργότερα (210 π.Χ.). Πρβλ. Briscoe, *ό.π.* (σημ.7) II, 106 που βρίσκει αδικαιολόγητες τις επιφυλάξεις του Walbank, *ό.π.* (σημ.6) II, 169. Η απόδειξη βρίσκεται στο γεγονός πως τόσο αυτή όσο και η Ήλις αναφέρονται μεταξύ των φίλων της Ρώμης στον κατάλογο των *adscripti* της συνθήκης της Φοινίκης (205 π.Χ.) που υπεγράφη μετά το πέρας του πρώτου Μακεδονικού πολέμου: βλ. Τίτος Λίβιος 29. 12, 14. Αππιανός, *Μακεδονικά* 3. Πρβλ. F.W. Walbank, *Philip V of Macedon* (1940) 103 υποσ. 6.

13. Στις απαιτήσεις της Μεσσήνης δεν αναφέρε-

ται η Κυπαρισσία: Πρβλ. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 347.

14. Σε μια πρώτη φάση, δηλαδή αμέσως μετά τις γιορτές του Ισθμού, το 196 π.Χ., η Ρώμη παρέδωσε στην αχαϊκή Συμπολιτεία την Κόρινθο, και δύο χρόνια αργότερα και την Ακροκόρινθο. Βλ. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 99-100, 180 υποσ. 3 και 260.

15. Έτσι, οι Αχαιοί διατήρησαν τις μεσσηνιακές πόλεις, δηλαδή την Πύλο και την Ασίνη που διεκδικούσε η Μεσσήνη, καθώς και εκείνες της Τριφυλίας τις οποίες διεκδικούσε η Ήλις: Πολύβιος 18. 47, 10· πρβλ. Walbank, *ό.π.* (σημ. 6) II, 618· Τίτος Λίβιος 33. 34, 9· πρβλ. Walbank, *ό.π.* (σημ. 12), 182 υποσ. 3. J. Briscoe, *ό.π.* (σημ. 11) I, 315. Δεν είναι καθόλου βέβαιο κατά πόσον η ευνοϊκή για τους Αχαιούς απόφαση της Επιτροπής των δέκα πρέσβων, που ελήφθη σε μία δεύτερη φάση, λίγο αργότερα (πιθανώς το 194 π.Χ.) επηρεάστηκε, κατά κάποιο τρόπο, από την σύναψη της ρωμαιο-αχαϊκής συνθήκης συμμαχίας και φιλίας της, που τοποθετείται ήδη από τον A. Aymard (*ό.π.* σημ. 3, 261-269) το έτος 194/3 π.Χ. Σημειωτέον ότι η χρονολογία αυτή αμφισβητείται από πολλούς ιστορικούς: βλ. E. Badian, *The treaty between Rome and the Achaean league*, *JRS* 42, 1952, 76-80. Πρβλ. και Gruen, *ό.π.* (σημ. 7) 33-34.

Δυστυχώς όμως για αυτούς τα γεγονότα της περιόδου θα ενισχύσουν ακόμα περισσότερο την επεκτατική “απληστία” των Αχαιών, την οποία, είναι αλήθεια, ελάχιστα προσπάθησε να συγκρατήσει η Ρώμη. Η τελευταία αφού απέτυχε ν’ αποτρέψει την αχαϊκή επέμβαση στη Σπάρτη¹⁶ άφησε – κυρίως λόγω της απειλούμενης εμπλοκής του Αντιόχου στα ελλαδικά πράγματα – το πεδίο ελεύθερο στους Αχαιούς να ρυθμίσουν μόνοι τους την κατάσταση στην Πελοπόννησο και ειδικότερα τις σχέσεις τους με τις πόλεις που αρνούνταν επίμονα την ένταξή τους στην Συμπολιτεία. Έτσι όταν, μετά την δολοφονία του Νάβιδος, μια σπαρτιακή μειοψηφία αποφασίζει (192 π.Χ.), με την στήριξη του Αχαιού στρατηγού Φιλοποίμενος, την σύνδεση της τελευταίας με την Συμπολιτεία, η Ρώμη δεν θα φέρει αντιρρήσεις αλλά αντίθετα θα την εγκρίνει, σε μια δύσκολη είναι αλήθεια για την ίδια συγκυρία¹⁷.

Η κίνηση αυτή – κυρίως η αποφασιστικότητα των Αχαιών σε συνδυασμό με την αδιαφορία ή και την σιωπηρή ενθάρρυνση της Ρώμης – φόβισε, ως είναι φυσικό και την Ήλιδα και την Μεσσήνη, που απογοητευμένες από τον τρόπο με τον οποίο τους μεταχειρίστηκε η υπερδύναμη λίγα χρόνια νωρίτερα, αποφάσισαν να διακινδυνεύσουν, σε μια κίνηση απελπισίας, το τελευταίο τους χαρτί ανανεώνοντας την παλαιά συμμαχία τους με την Αιτωλία, η οποία εξακολουθούσε θεωρητικά τουλάχιστον να είναι σε ισχύ. Πίστευαν πως η συμμαχία αυτή και η άφιξη του Αντιόχου στην Ελλάδα θα τους προσέφερε την εσχάτη ευκαιρία να ξεφύγουν από τον ασφυκτικό αχαϊκό κλοιό και να εκδικηθούν τη Ρώμη για την αδιαφορία της. Η εσφαλμένη συναισθηματική αυτή ενέργεια ικανοποίησε τους Αχαιούς που, σοφά δρώντες, έπραξαν φυσικά το αντίθετο, δηλαδή τάχθηκαν στο πλευρό της Ρώμης και κήρυξαν τον πόλεμο κατά του Αντιόχου και κατά των Αιτωλών.

Μετά την ήττα του Αντιόχου στις Θερμοπύλες (191 π.Χ.) οι Αχαιοί θέλοντας να θέσουν τη Ρώμη μπροστά σε τετελεσμένα γεγονότα, όπως στην περίπτωση της Σπάρτης, έστειλαν αμέσως πρέσβεις απαιτώντας από τις δύο εχθρικές προς αυτούς και την Ρώμη πόλεις, την Ήλιδα και την Μεσσήνη, να προσχωρήσουν οικειοθελώς στην Αχαϊκή ομοσπονδία. Η Ήλιδα προσπάθησε να κερδίσει χρόνο, η Μεσσήνη όμως απέρριψε κατηγορηματικά την πρόταση και άρχισε να προετοιμάζεται για πόλεμο¹⁸. Κατόπιν τούτου, ο αχαϊκός στρατός

16. Βλ. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3), 185-190, 194-196, 212-247· M. Bonnefond-Coudry, *Mythe de Sparte et politique romaine: les relations entre Rome et Sparte au début du IIe siècle av. J.-C.*, *Ktèma* 12, 1987, 85-91.

17. Πολύβιος 23. 17, 5-18, 2· πρβλ. F.W. Walbank, *A historical commentary on Polybius* τομ. III (1979), 250-252· Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 318-322· Errington, *ό.π.* (σημ. 8) 110-112· Gruen, *ό.π.* (σημ. 7) 465-466. Η κατάσταση ανετράπη την ίδια χρονιά, καθώς οι φίλοι του Νάβιδος επανακατέλαβαν την εξουσία και εξόρισαν τους φιλο-αχαιούς συμπολίτες τους. Τελικά η Σπάρτη επανήλθε βίαια με την επέμβαση της Συμπολιτείας το 192/1 π.Χ. Βλ. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 333-

334· Errington, *ό.π.* (σημ. 8) 118-119· B. Shimron, *Late Sparta* (1972) 102-104 και 138-139· E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*, τόμ. II (1979 και 1982²) 242-243. Ένα χωρίο του Πλουτάρχου (*Φιλοποίμην*, 16, 1) αντιτίθεται, ωστόσο, στην χρονολόγηση του γεγονότος το φθινόπωρο ή τον χειμώνα του 191 π.Χ. (πρβλ. Gruen, *ό.π.* [υποσ. 7] 467-468).

18. Οι Μεσσήνιοι έφθασαν στο σημείο να προσφέρουν την πόλη τους στον Φλαμινίο παρά να υποταγούν στους Αχαιούς: Τίτος Λίβιος 36. 31, 4-5· πρβλ. Briscoe, *ό.π.* (σημ. 7) αλλά η προσφορά τους αυτή δεν έγινε αποδεκτή.

εισέβαλε στην Μεσσηνία και οι Μεσσήνιοι μπροστά στον επαπειλούμενο κίνδυνο κάλεσαν σε βοήθεια τον Φλαμίνιο, ο οποίος επενέβη αμέσως και διέταξε τον στρατηγό των Αχαιών Διοφάνη να λύσει την πολιορκία. Ωστόσο, παρόλο που οι Μεσσήνιοι προσφέρθηκαν να του παραδώσουν την πόλη, εκείνος τους υποχρέωσε να προσχωρήσουν στο Κοινόν των Αχαιών¹⁹. Η απόφαση αυτή – αναπάντεχη αλλά και ταπεινωτική για τους παλιούς της συμμάχους της Ρώμης, καθόσον είχαν και πρόσφατα πολεμήσει στο πλευρό του Φλαμίνιου εναντίον του Νάβιδος (195 π.Χ.)²⁰ – υπαγορεύτηκε από την Realpolitik της υπερδύναμης, η οποία προφανώς έκρινε πως η Αχαιική Συμπολιτεία θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά της στον ελλαδικό χώρο, ειδικότερα ενόψει του κινδύνου που παρουσίαζε η εμπλοκή του Αντιόχου στα ελλαδικά πράγματα²¹.

Η απροσδόκητη και αναγκαστική αυτή ένταξη της Μεσσηνίας στην Συμπολιτεία έδωσε, προφανώς, την ευκαιρία και σε άλλες μεσσηνιακές πόλεις (π. χ. Ασίνη, Κολονίδες, Κορώνη και Μοθώνη) να αποχωριστούν από αυτήν και να ζητήσουν να γίνουν παράλληλα δεκτές, *sui iuris*, ως ανεξάρτητα μέλη του Κοινού²². Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την κυκλοφορία αργυρών τριωβόλων ή τετράχαλκων ομοσπονδιακών νομισμάτων (π.χ. Ασίνη, Μοθώνη και Κορώνη) που κατά πάσα πιθανότητα εκδόθηκαν με την ευκαιρία δημοσίευσης της συνθήκης προσχώρησης στην Συμπολιτεία (δηλαδή το έτος 191/0 π.Χ.) των μικρών αυτών μεσσηνιακών πόλεων²³. Επιβεβαιώνεται επίσης από το έγγραφο του Αιγίου, στο οποίο οι πόλεις αυτές εμφανίζονται ως ανεξάρτητα μέλη δίπλα στην Μεσσηνία.

19. Η ένταξη στο Κοινόν συνοδεύτηκε και από ορισμένα άλλα ευνοϊκά για τους Μεσσηνίους μέτρα, όπως για παράδειγμα την παροχή ατέλειας τριών ετών: Τίτος Λίβιος 36. 31, 1-4· πρβλ. Briscoe, *ό.π.* (σημ. 7) 267· Πολύβιος 24. 2, 3· πρβλ. Walbank, *ό.π.* (σημ. 6) 255: “ταῦτα δὲ τοῖς φυγαῖσιν ἀποκριθέντες συνέθεντο τὴν πρὸς Μεσσηνίους στήλην, συγχωρήσαντες αὐτοῖς πρὸς τοῖς ἄλλοις φιλανθρώποις καὶ τριῶν ἐτῶν ἀτέλειαν ὥστε τὴν τῆς χώρας καταφθορὰν μηδὲν ἦπτον βλάψαι τοῖς Ἀχαιοῖς ἢ Μεσσηνίους”.

20. Η συμμετοχή αυτή τους απέφερε και μερικά μικρά πλεονεκτήματα. Βλ. Τίτος Λίβιος 34. 35, 6· πρβλ. Briscoe, *ό.π.* (σημ. 7) I, 108· Gruen, *ό.π.* (σημ. 7) 468 και υποσ. 183.

21. Πρβλ. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 343-345 και κυρίως Gruen, *ό.π.* (σημ. 7) 468-469, ο οποίος προτείνει και μια πιο πειστική ερμηνεία.

22. Οι Τίτος Λίβιος (39. 49, 1 [Κορώνη]) και Πλούταρχος (*Φιλοπ.* 18, 5 [Κολονίδες]), μας πληροφορούν ότι οι Μεσσήνιοι επιχειρήσαν, κατά τη διάρκεια της εξέγερσής τους το 183 π.Χ., να καταλάβουν την Κορώνη και τις Κολονίδες, γεγονός που προϋπο-

θέτει την προηγούμενη ένταξή τους στην αχαιική Συμπολιτεία· πρβλ. Roebuck, *ό.π.* (σημ. 6) 92-94. Μια τέτοια εξέλιξη ικανοποιούσε απόλυτα τις αρχές του Κοινού, το οποίο πάντοτε ενθάρρυνε την διάσπαση μεγάλων πολιτικών και εδαφικών ενοτήτων πριν από την συνθήκη προσχώρησης και συνήθιζε να δέχεται ως ανεξάρτητα μέλη τους πρώην υποτελείς μιας ισχυράς πόλεως: Niese, *ό.π.* (σημ. 6) II, 713 και υποσ. 4· A. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 347 υποσ. 16. Αναφορικά με τον χαρακτήρα των Κολονίδων (πόλις ή κόμη), βλ. Hennig, *ό.π.* (υποσ. 10), 25 υποσ. 37.

23. R. Weil, *ZfN* 9, 1882, 227· B. V. Head, *Historia Numorum* (1913²) 432-433· R.S. Poole (ed.), *A catalogue of the Greek coins in the British Museum, Peloponnesos*, Bologna 1963, XLVI· A. Walker, *LHS Numismatics, Auction 96*, 8-9 May, 2006 (*Coins of Peloponnesos. The Basil C. D[emetriades] collection*), 194 αρ. 767 [Ασίνη: 188-146 π.Χ.]· 197 αρ. 775 [τετράχαλκα: Κολονίδες: 188-146 π.Χ.]. 198 αρ. 778-779 [αργυρά τριώβολα: Κορώνη: 195-188 π.Χ.]· πρβλ. Niese, *ό.π.* (σημ. 6) II, 411 υποσ. 1. Aymard, *ό.π.* (σημ. 3) 13 υποσ. 6.

Η διάσπαση της Μεσσηνίας είχε δυσμενείς πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις για την Μεσσήνη, καθώς το λαμπρό αυτό κέντρο παύει πλέον να είναι η παντοδύναμη μητρόπολη και ο πολιτικός της ρόλος υποβαθμίζεται, καθώς οι πολύ μικρότερες μεσσηνιακές πόλεις που καθίστανται για πρώτη φορά ανεξάρτητες συμμετέχουν πλέον ίσοις όροις στα όργανα του Κοινού, στα οποία διαθέτουν μάλιστα συνολικά και περισσότερες ψήφους²⁴. Η κατάσταση αυτή που ήταν αφόρητη για την ηγετική τάξη της πόλης μεγάλωνε την απογοήτευση και την επιθυμία για εκδίκηση. Στην σύγκρουση ωστόσο που ακολούθησε (182 π.Χ.) οι Μεσσηνιοί πολιτικοί δεν στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων, διέπραξαν ασυγχώρητα λάθη και οδήγησαν την πόλη σε νέα οδυνηρή ήττα, η οποία υποχρέωσε την Μεσσήνη να υπογράψει, η ίδια, τη φορά αυτή, την προσχώρησή της, ως μέλους *sui iuris* της Συμπολιτείας, με βαρύτερους όμως όρους²⁵. Οι όροι αυτοί προέβλεπαν την απόσπαση, κατά τον Πολύβιο, των εξαρτωμένων ακόμα από την Μεσσήνη πόλεων της Θουρίας, της Αβίας και των Φαρών. Οι πόλεις αυτές εντάχτηκαν στο Κοινόν των Αχαιών, η καθεμιά με δική της συνθήκη σύνδεσης ως ανεξάρτητα μέλη²⁶. Το γεγονός ότι καμία από αυτές δεν εμφανίζεται στο έγγραφο του Αιγίου καθιστά το έτος 182 π.Χ. ως έναν σχεδόν βέβαιο *terminus ante quem* για την χρονολόγησή του.

Η διαμορφωθείσα κατάσταση φαίνεται πως διαφοροποιήθηκε μόνον μετά το 146 π.Χ. όταν ο Μόμμιος επανέφερε την Δενθελιάτιδα στο καθεστώς που ίσχυε στην περιοχή πριν από το 182 π.Χ. Το γεγονός υπαινίσσεται ένα χωρίο του Τάκιτου καθώς και η απόφαση των Μιλησίων δικαστών, η οποία, λίγα χρόνια αργότερα το 138 π.Χ., επιδικάζει οριστικά την παραπάνω περιοχή στην Μεσσήνη, με την αιτιολογία ότι την κατείχε το 146 π.Χ. όταν ήταν στην Ελλάδα ανθύπατος ο Μόμμιος: “ὄτε Λεύκιος Μόμμιος ὕπατος ἢ ἀνθύπατος [ἐ]ν ἐκείνῃ τῇ ἐπαρχείᾳ ἐγένετο”.²⁷ Η πληροφορία του Πολυβίου (23. 17, 1-2), σχετικά με την απόσπαση από την Μεσσήνη και την ένταξη στην Συμπολιτεία των πόλεων της Δενθελιάτιδος, της Αβίας, της Θουρίας και των Φαρών αμφισβητήθηκε από μερικούς νεότερους ιστο-

24. Στο σώμα των νομογράφων διαθέτουν για παράδειγμα τρεις ψήφους (Κυπαρισσία, Ασίνη και Κορώνη), δηλαδή συνολικά μεγαλύτερο αριθμό εκπροσώπων από την παλιά τους μητρόπολη.

25. Πολύβιος 23. 16, 12- 23. 17, 1· πρβλ. Walbank, *ό.π.* (σημ. 17) III, 248-249. Για τη χρονολογία βλ. A. Aymard, *Études d'histoire ancienne* (1967) 31-39· Errington, *ό.π.* (σημ. 8) 241-245· Walbank, *ό.π.* (σημ. 17) III, 235-239· G.A. Lehmann, *Untersuchungen zur historischen Glaubwürdigkeit des Polybios* (1967) 184-185, υποσ. 77· Gruen, *ό.π.* (σημ. 7) 493-496.

26. Πολύβιος 23, 17, 1-2· πρβλ. Walbank, *ό.π.* (σημ. 17) III, 1979, 249-250: “ἡ δ’ Ἀβία καὶ Θουρία καὶ Φαράι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἀπὸ μὲν τῆς Μεσσηνίας ἐχωρίσθησαν, ἰδία <δὲ> θέμεναι στήλην ἐκάστη μετεῖχεν τῆς κοινῆς συμπολιτείας”: πρβλ. και

Πολύβιος 23. 18, 1 (πρβλ. Walbank, *ό.π.* σημ. 17, 249-252): “Οἱ δὲ Ἀχαιοὶ διακούσαντες ἀμφοτέρων ἔκριναν προσλαβέσθαι τὴν πόλιν, καὶ μετὰ ταῦτα στήλης προσγραφείσης συνεπολιτεύετο μετὰ τῶν Ἀχαιῶν ἢ Σπάρτη”. Η τελευταία φράση, «ἰδία <δὲ> θέμεναι στήλην ἐκάστη, και στήλης προσγραφείσης» αναφέρεται στην ανέγερση μιας στήλης με την συμφωνία ένταξης στο ιερόν του Ομαρίου Διός στο Αίγιον. Για την πρακτική αυτή, βλ. Πολύβιος 2. 39, 6. 23. 17, 2 και 24. 2, 3· IG V2, 344=Syll.³, 490 [συνθήκη σύνδεσης του αρχαδικού Ορχομενού με το αρχαϊκό Κοινό].

27. Τάκιτος, *Annales* 4. 43, 3. *IvO* 52=Syll.³ 683, στ. 54-55· πρβλ. S.L. Ager, *Interstate Arbitrations in the Greek World, 337-90 B.C.*, Berkeley 1996, 411-413 και 446-450.

οικούς²⁸. Η αμφισβήτηση όμως αυτή είναι αβάσιμη, γιατί αφενός έρχεται σε αντίθεση με την εισαγωγή (μετά το 190 π.Χ.) ενός νέου θεσμικού πλαισίου στην Θουρία, το οποίο ακολουθούσε, προφανώς, το αχαιϊκό πρότυπο²⁹ και αφετέρου με τον διακανονισμό των συνόρων της πόλης με την Μεγαλόπολη³⁰, ο οποίος εντάσσεται στην προσπάθεια που καταβάλλουν οι αρχές του Κοινού, μετά το 182 π.Χ. να ρυθμίσουν όλες τις εκκρεμείς συνοριακές διαφορές ανάμεσα στις πόλεις που ανήκουν πλέον στο Κοινόν των Αχαιών³¹. Από την άποψη αυτή το πρόσφατο επιγραφικό εύρημα της Μεσσήνης που αναφέρθηκε στην αρχή και για το οποίο ο Πέτρος Θέμελης³² κατέθεσε μια πρώτη δημοσίευση, συνιστά μια μοναδική και απτή μαρτυρία των επεκτατικών βλέψεων της Μεγαλοπόλεως σε βάρος της αντιπάλου της αλλά και την αντίσταση των αρχών του Κοινού στις αδικαιολόγητες απαιτήσεις της αρκαδικής μητρόπολης, η εκπλήρωση των οποίων θα οδηγούσε στην πλήρη εξουθένωση την απογυμνωμένη σχεδόν από τις κτήσεις της τη Μεσσήνη.

Η ταπεινωτική ήττα της Αχαιΐας το 146 π.Χ. επανέφερε την ισορροπία που ίσχυε στην Πελοπόννησο κατά την πρώιμη ελληνιστική εποχή. Η νέα ρωμαϊκή τάξη αναβαθμίζει τον ρόλο κατά κύριο λόγο των εχθρών της Συμπολιτείας, της Σπάρτης και της Μεσσήνης, και δίνει την ευκαιρία στην τελευταία να αποκαταστήσει, εν μέρει ίσως, την κυριαρχία της στην μεσσηνιακή πεδιάδα και να γνωρίσει, σε αντίθεση με πολλές άλλες πελοποννησιακές πόλεις, μια νέα περίοδο οικονομικής ευημερίας³³.

28. Η εγκυρότητα αυτού του χωρίου αμφισβητήθηκε πρώτα από τον Roebuck, *ό.π.* (σημ. 6), 106 και υποσ. 179.

29. Πρβλ. F. Böhle, *RE* VI A1, 1936, col. 637 s.v. Thuria.

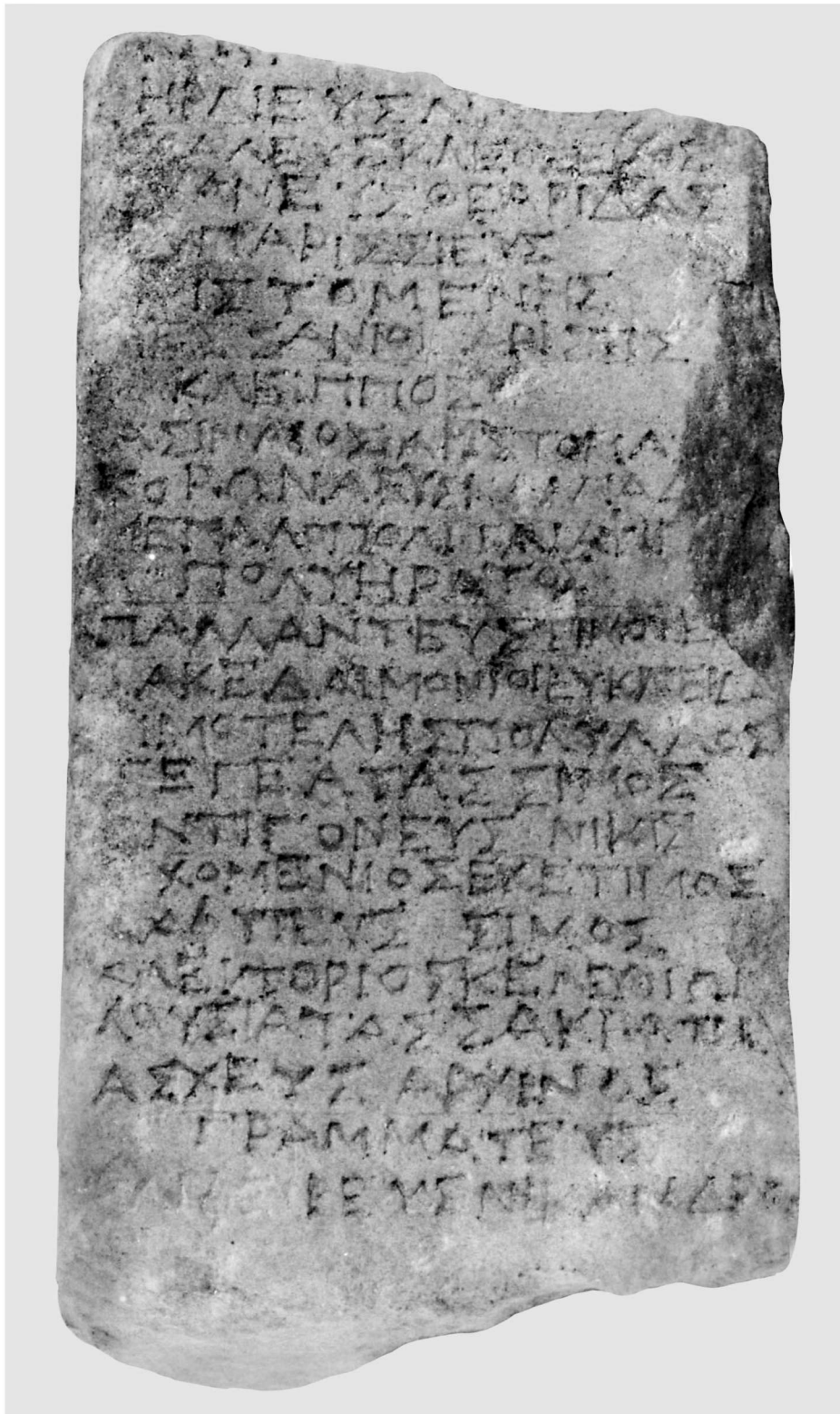
30. Για τον διακανονισμό των ορίων της Θουρίας με την Μεγαλόπολη, βλ. *ΙνΟ* no 46A· G. Thür, H. Taeuber, *IPArk* no 31. S.L. Ager, *ό.π.* (σημ. 27) 116· K. Harter-Uiboruu, *Das zwischenstaatliche Schiedsverfahren im Achäischen Koinon. Zur friedlichen Streitbeilegung nach den epigraphischen Quellen* (1998) 63-72 no 9· πρβλ. *SEG* 49, 1999, 491 αρ. 9· Δικαιολογημένες μου φαίνονται οι επιφυλάξεις του Roebuck (*ό.π.* [σημ. 6] 103-104 υποσ. 168· πρβλ. Walbank, *ό.π.* [σημ. 17] III, 250) όσον αφορά τη σύνδεση μιάς άλλης μεσσηνιακής επιγραφής (βλ. N. Valmin, *Inscriptions de la Messénie* [1929] αρ. 1=*SEG* 11, 1950, 972) που αναφέρεται στον διακανονισμό των ορίων ανάμεσα στις δύο πόλεις με Πατρείς δικαστές, με τις ίδιες διαπραγματεύσεις.

31. Η μελέτη των G. Thür, H. Taeuber (*IPArk* no 31· πρβλ. και S.L. Ager, *ό.π.* σημ. 27, no 116) έδειξε ότι το κείμενο *ΙνΟ* no 46 (πρβλ. και *IG* V2, σ. XXVII)

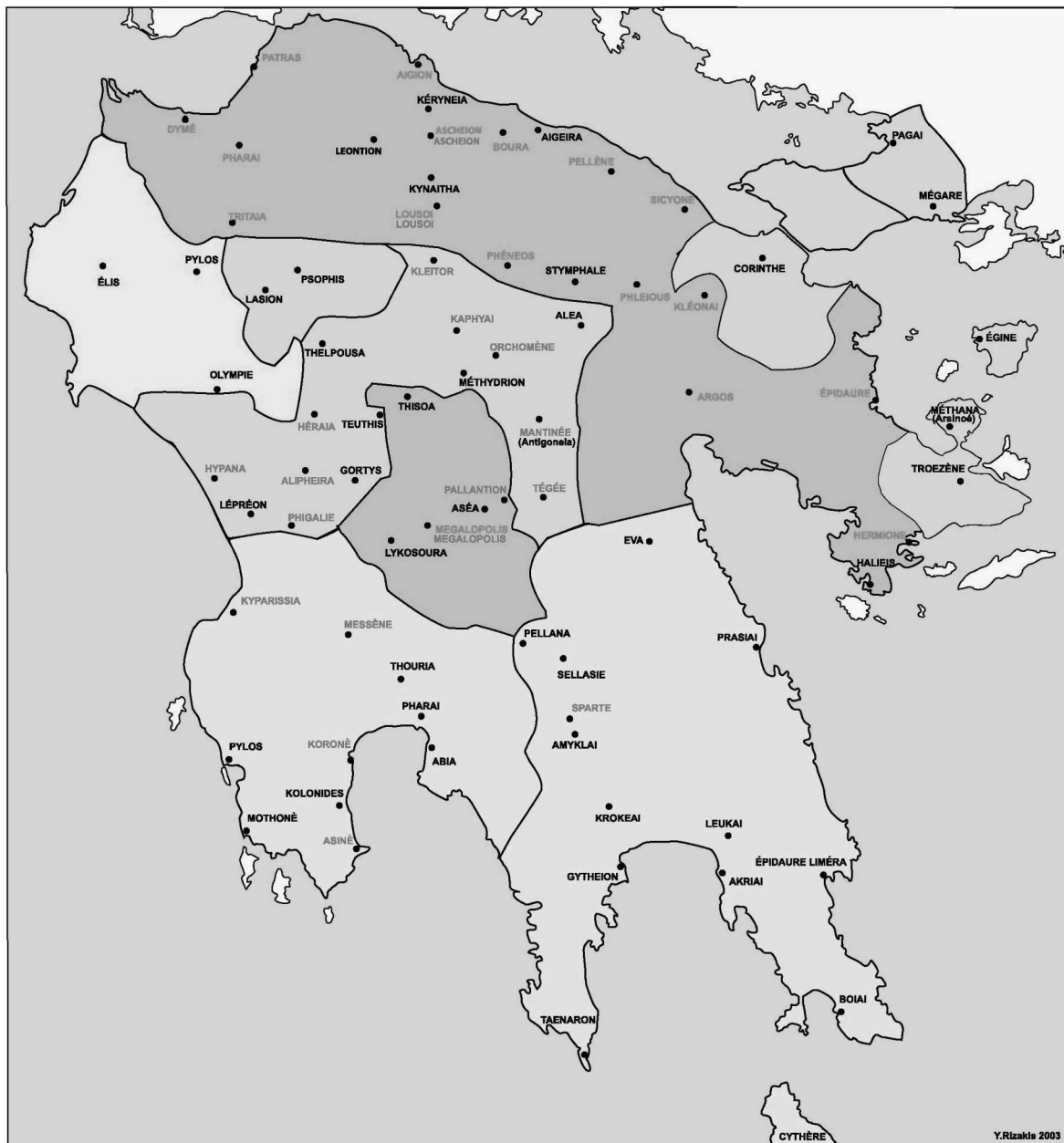
δεν αφορά τον διακανονισμό των συνοριακών διαφορών της Μεσσήνης με την Μεγαλόπολη, όπως πιστευόταν παλαιότερα, αλλά με τον Ελισσώνα (πρβλ. K. Harter-Uiboruu, *ό.π.* [σημ. 30] αρ. 8· πρβλ. *SEG* 49, 1999, 491 αρ. 8). Ανάμεσα στα μέλη της τελευταίας επιτροπής που συστήθηκε εμφανίζονται ο Διοφάνης (στ. 5), ο Πολύβιος (στ. 7) και ο Θεαρίδας (στ. 6), προφανώς ο πρεσβύτερος αδελφός του (Πολύβιος 32. 7, 1). Για τον διακανονισμό των ορίων και άλλων πόλεων, στο πλαίσιο του νέου Κοινού των Αχαιών, βλ. K. Harter-Uiboruu, *ό.π.*, 41-46 αρ. 6 (Αλίφειρα και Λέπρεον), 46-52 αρ. 7 (Μεσσήνη και Φιγάλεια), 72-80 αρ. 10 (Ερμόνη και Επίδαυρος). 97-109 αρ. 12 (Τροιζήν και Επίδαυρος)· πρβλ. *SEG* 49, 1999, 491 αρ. 6, 7, 10 και 12. Για μια συζήτηση σχετικά με τη νομική διάσταση αυτής της διαδικασίας βλ. K. Harter-Uiboruu, *ό.π.*, 119-161.

32. Βλ. Π. Θέμελης, *ό.π.* (υποσ. 1), 211-221.

33. Βλ. Grandjean, *ό.π.*, (σημ. 5) 253-256. Για την οικονομική κατάσταση των πόλεων της Πελοποννήσου αυτή την περίοδο, βλ. A. D. Rizakis, *ό.π.* (σημ. 1) και A.D. Rizakis, I. Touratsoglou, *ό.π.* (σημ. 5) σποράδην.

Εικ. 1. Κατάλογος νομογράφων του Κοινού των Αχαιών από το Αίγιο.

- Η Αχαΐα το 210-207 π.Χ.
- Περιοχές που αποκτήθηκαν από την Αχαΐα έως το 194 π.Χ.
- Περιοχές που αποκτήθηκαν από την Αχαΐα έως το 191 π.Χ.

Εικ. 2. Η Πελοπόννησος γύρω στο 191 π.Χ.

